

VÍZVÁRI DÓRA

Egyház

A pálos rend

„Szerzetesek vagyunk a Római Katolikus Egyház keretében, s így ott, mint szerzetesek lényegében azonos a hivatásunk: az Úr közelében élni, és az ő jelenének lenni ebben a világban. Ezen belül: magyar alapítású remeterend a Szűzanya pártfogásában.” Hármasszavuk: imádság, vezeklés, magány. Az 1250-es években alapították, gyors felvirágzás után a rend nagy részét többször is elpusztították: a törökök, II József rendfeloszlató rendelete, végül a kommunisták. Minden pusztítást túléltek, és újra nekiláttak a rend újjáélesztéséhez. Ma már csak négy rendházuk létezik, s ugyan magyar alapítású rend, de a központja nem Magyarországon van, hanem Lengyelországban (Pl-42200 Czestochowa, Jasna Góra, ul. Kordieckiego 2, 7625 Pécs, Hunyadi u. 70, 1013 Budapest, Szent Gellért rakpart 1.)

Még egy idézet a pálos rendről (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae, OSPPE): „*Ha szenteket akartok látni, menjetek Nosztrára!*” (Kapisztrán Szent János)

Pál, remete szent (228–341)

Gazdag thébai családból származott, elsőrendű képzésben részesült. 16 évesen elvesztette szüleit, nagy vagyonra tett szert, de erre az időszakra esett a Decius-féle keresztényüldözés, amely miatt el kellett menekülnie. A sivatagba indult, ahol egy barlangbejáratot talált, amely egy édenszerű helyre vezette őt. Ezt isteni üzenetnek vélte, mellyel Isten azt üzenté, hogy elfordulva a világtól itt élje le életét. Isten napi ennivalójáról is gondoskodott, egy hollóval küldte el mindennapi kenyerét. Pál sokáig élt így a magányban, 113 éves volt, mikor Antal, egy másik remete, rátalált Pál búvóhelyére. Pál tudta, hogy Isten vezette el hozzá Antalt, hogy ő legyen, aki eltemeti, ezzel jelezve számára élete végét. A történet szerint Pál meg is halt, Antal egy gödörbe temette, amit két oroszlán takart be. Thébai Remete Szent Pál az első remete, akit név szerint is ismerünk, az iránta való tiszteletből vették fel a magyar remeték a pálos nevet.

A pálos rend vázlatos története

A XIII. század folyamán Magyarországon is virágzott a remeteélet. Pálosokat megelőzően is voltak már remete férfiak az ország különböző helyein: Szt. Gellért, Szt. Günther, Szt. Zoerárd és Benedek, boldog Vác, akiről Vác városa kapta a nevét. Ez időre vált szükségesszerűvé renddé szerveződésük. Első kolostoruk a Baranya megyei Patacs mellett lévő Iregh vagy Irugh nevű hegyen volt, ahová 1225-ben Bertalan pécsi püspök gyűjtötte össze a Mecsekben élő remetéket. Ő volt az első, aki regulát írt számukra. Boldog Özséb esztergomi kanonok 1246-ban vonult két társával a pilisi hegyekbe (pontosabban a Kesztléc melletti hármasszav barlanghoz), hogy remeteéletet folytasson. Őt tartják a rend alapító atyjának. Egy látomása volt, melyben kis lángocskákat látott, melyek fénye külön-külön haloványak voltak, de együtt igazi fényt árasztottak. Özséb ebben isteni jelet látott, miszerint utasítást kapott, hogy gyűjtse egybe az erdei remetéket, mert együtt hatékonyabban lehetnek Isten imádságában, mint külön-külön, akár csak a kis lángocskák. 1250-ben történt, hogy összegyűjtötte őket, és megalapította a pálos rendet. Özséb esztergomi

kanonok volt, s e posztról mondott le, hogy társaival remeteéletet éljen. Megépítették a Keszölc melletti kolostort, melyet a Szent Kereszt ortalma alá helyeztek; innen kapták a korabeli elnevezésüket: szentkereszti remeték (Fratres heremitae S. crucis).

Az igazi renddé válás a patacsi remetékkel való egyesüléskor történt meg. Özsébet választották meg közös elöljárójuknak, így ő volt az első prior provinciális. Tokaj és a Balaton mellett élő remeték is kolostorokba szerveződtek, és csatlakoztak a pálos rendhez. E mozgalmat a püspökök is támogatták, így nem kellett tartaniuk az esetleges remeteélet visszásságaitól ill. így nagyobb befolyásuk volt a remetékre.

Özséb 1262-ben Rómába ment, hogy a IV. lateráni zsinat értelmében magától a pápától kérjen megerősítést új rendjéhez, s egyben kérte, hogy hivatalosan is engedélyezzék számukra az ágostoni regula követését. A pápai udvarban Aquinói Szent Tamás volt a pártfogója, ez kellett is mert IV. Orbán elődje, IV. Sándor pápa 1256-ban egyesítette a remetéket, s ők lettek az Ágoston rendiek. (Ágoston maga is papjaival élt, innen valók a szerzetesi tapasztalatai, mely alapján reguláját kialakította. Népszerű volt ez a regula, mert nagyon könnyen alkalmazható volt a helyi körülményekhez. Szemben Benedek regulájával, ami sokkal részletesebben kidolgozott.) Ezek után érthető, hogy a pápa nem igen egyezett bele egy újabb rend elismerésébe, főleg, hogy Özséb is az ágostoni regulát kérte. Nem volt szükség egy újabb Ágoston-rendi remeterendre. Akkor ugyan nem kapta meg a hivatalos elismerést, de a Szentszék már elismerte őket. Aquinói Tamás közbenjárására mégis megbízott egy magyar püspököt, hogy mérje fel a magyarországi remeték helyzetét és állapotait. Erre a feladatra Pál veszprémi püspök vállalkozott 1263-ban. Minden rendnek szüksége volt némi anyagi alapra a mindennapi élet fenntartásához, s mivel a pálosok sem nem tanítottak, sem nem lelkipásztorkodtak, de még nem is koldultak ezért nem volt megbízható anyagi forrásuk az élelemhez. Ezért Pál a rend anyagi alapjait nem is találhatta megfelelőnek: az ágostoni regula követésére vonatkozó kérést csak részben teljesítette, és megszabta a kolostorok számát, tiltva a további terjeszkedést, nehogy esetleg törvénytelen eszközökkel próbálják megélhetésüket biztosítani: lopás, fosztogatás. A tilalom ellenére a rend terjeszkedett. 1294-ben Lodomér esztergomi érsek, majd 1297-ben András egri püspök rendelkezett az egyházmegyéje területén lévő szerzetesek életformájáról, ezzel kibővítette Pál veszprémi püspök előírásait. Ehhez csatolták 1328-ban XXII. János pápa jóváhagyásának szövegét és a kiváltságokat.

Ekkor a rendnek már voltak monostorai Szlavóniában, Dalmáciában, Isztrián, megtelepedtek Palesztinában is. Felvették a német remetékkel a kapcsolatot, akik átvették a magyar rend reguláit. 1340-ben a német remeteközösségek is csatlakoztak a pálos rendhez, a XIV. században megalakult a lengyel provincia is. A rend virágzásnak indult, és Lőrinc prior provinciális 1300-ban megkezdte Buda mellett felépíteni a védőszentjéről elnevezett kolostort. 1304-ben készül el a szentlőrinci kolostor, ami a rend további életében nagy szerepet játszott: volt provinciaszékhely, prior generális székhelye, de még iskolaközpont is.

1308-ban Gentilis bíboros érkezett Magyarországra mint a pápa teljhatalmú követe. Ugyan a budai domonkosokhoz jön, de ezt kihasználva a pálosok kieszközlik, hogy áttérhessenek az ágostoni regulára, sőt azt is sikerült elérniük, hogy a pápa követe engedélyezze számukra, hogy káptalanokat tarthassanak, rendi ügyekben szabadon dönthessenek (csupán Szent Ágoston reguláinak lényegén ne változtassanak). Egy harmadik oklevélben Lőrincnek megadja a pápai követ a szerzetesek feloldozásának jogát. Ezzel minden jogot megkaptak a rend további fejlődéséhez.

A király és a főurak hozzáállása is kedvező volt, s egymás után alakultak meg a klastromok. 1327-ben már hatvan kolostor volt Magyarországon. Ezekben az évtizedekben tértek át a fehér ruhára, a szürkéről, hogy megkülönböztessék magukat a kóbor remetéktől. A végleges bullát XXII. János pápa adta meg nekik, melyben megerősítette őket Szent Ágoston szabályzatának használatában, valamint megadta nekik a generálisválasztás jogát. A szentszék védelme alá helyezte monostoraikat, kivette a rendet a püspöki fennhatóság alól (monasztikus exemptio), engedélyezte, hogy szabadon vehessenek fel novíciusokat. Nagy ünnep volt, amikor Remete Szent Pál testét Budára vitték Velencéből, s a Buda melletti főkolostorukban helyezték el (1381). Mindezt Nagy Lajos király eszközölte ki számukra, mikor az itáliai harcok során kapcsolatba került Velencével.

A világiak pénzzel a pápák pedig szellemileg támogatták a rendet. Tovább terjeszkedtek, sorra alakultak meg az újabb külföldi provinciák: Horvátország, Portugália és spanyol földön is, de a székhely Budaszentlőrinc maradt. Itáliában az 1400-as évektől tudunk pálosokról, 1423-ban a Coelius-dombon telepedtek meg a Szent István templomnál. A reformáció idején nem tudtak új rendtagokat küldeni Rómába, ezért 1570 körül át kellett adniuk a templomot a jezsuitáknak, a német-magyar kollégium számára. A rend képviselése ma egy jóval kisebb házban működik, de még létezik.

A XV. század második felének szellemi változásai a katolikus szerzetesekre is kihatottak, többek között a pálosoknál is jelentős eredményei lettek. Megújodott a kolostori kultúra, polgárság és nemesség szellemi igénye megnőtt, egyre nagyobb igény támadt az eretnekmozgalmak leszerelésére. A Hunyadi-ház mindezt a pálosok működésében látta megoldottnak, s támogatták is a rendet. Ez a változás a pálosokkal szemben is új igényeket támasztott: változtattak életmódjukon, s lelkipásztorkodással is foglalkozni kezdtek. Közvetlen kapcsolatba kerültek a néppel, bevonultak ez emberek közé. Egyre fogékonyabbak lettek a tudományos és irodalmi munkásság iránt. Megindult a templomok újjáéledése, megjelent a nyomtatott könyv: több szerzetesrend kinyomtattatta könyveit, köztük a pálosok is. Ekkor született a pálos breviárium, kiadták misekönyvüket is. Érdekes mozzanat, hiszen más esetekben egyházi megrendelésekre készültek a könyvek, a pálosok esetében viszont világi megrendelésekre születtek a nyomtatott munkák. Híres pálos kódexek és megrendelőik: KINIZSINÉ MAGYAR BEGINA: Festetich-kódex, Czech-kódex; CSEPELÉNYI SIMON: Peer-kódex; PÁL BÍRÓ: Gyöngyösi-kódex.

A rend virágzását a török dúlása állította meg. Úgy tűnt, hogy a török háborúk és a reformáció végzetes hatást mér rájuk. Mohács után csak a lengyel és a portugál provincia maradt fenn. A törökök elhurcolták levéltáraikat, könyvtáraikat, felégették a templomokat, monostorokat. Lerombolták Budaszentlőrinc monostorát is, szétszórták Remete Szent Pál ereklyéit. A szerzetesek nagy része elmenekült, megszállt területeken csak tíz monostor maradt életben. A rend központja átkerült Lepoglavába, majd a Pozsony melletti Máriavölgybe.

Az 1500-as években indult meg a rend újjáépítése. Ebben nagy szerepe volt Gyöngyösi Gergelynek, Steszewski Miklós generálisnak, aki az 1643-as trentói zsinat szellemében készült konstitúciókat elfogadta, újjászervezte a lengyel és magyar rendi továbbképzést, és létrehozott négy tanulmányi központot. Azt is elérte, hogy a fiatal pálosok a jezsuiták német-magyar kollégiumában tanulhassanak Rómában. Ivanovics Pál Nagyszombaton pálos szemináriumot alapított 1653-ban, amiből később stúdium generale lett.

A fejlődés hatására újra megnőtt a rendtagok és kolostorok száma, főleg Magyarországon volt nagy az előrelépés. Ez a második fénykor II. József rendeletéig tartott, mert a pálos

rendet is betiltották. Ennek és az ezt követő pusztítások és fosztogatások következtében Magyarországról eltűnt, s csak két kolostor élte túl a rendfeloszlást: Krakko és Jasna Gora. Az újabb terjesztések innen indultak el. Ez időszakban épült meg a Gellért-hegyi kolostor, újra megtelepedtek Pécssett, Pálósszentkúton, a mecseki Szent Jakab-hegyen. 1976-ra már 20 kolostoruk volt.

Történetüket jórészt történészek vagy múltjuk után érdeklődő rendtagok írták. Forrásaikat kevés kritikával használták, ez sok félreértésre adott okot, miket a mai napig is ténynek tartottak, bár jórészüket már kijavították. A török idők alatt a kolostorok elnéptelenedtek, így a szájhagyományt nem volt aki továbbadja. Az iratok nagy részét pedig vagy nem találták meg, vagy elvitte a török.

Több nagy, történeti jellegű munka készült a pálosokról. Köztük az egyik Pázmány Péteré, melyet az 1629-es nagyszombati zsinat alkalmával készített el. A zsinat határozataihoz csatolta és nyomtatásban kiadta az akkori Magyarországon létező szerzetesrendek, és szerzeteskolostorok jegyzékét. A munkában jelzi, hogy a rendházak levéltáraiban alig talált anyagot, leginkább külföldi iratokból tudott dolgozni, a pálosok vicariumait és perjelségeit egy máriavölgyi (thali) monostorban őrzött kéziratból jegyezte le. Ez a kézirat ma már nem található meg, mindenről csak Pázmány jegyzékéből tudunk.

Egy másik jelentős munkát, a pálos monostorok Inventáriumát, Gyöngyösi Gergely készítette el. A mű 1522-ből maradt fenn: 68 pálos kolostor regesztáját vagy említését jegyzi le. Sorra látogatta meg a rendházakat és jegyzett le róluk mindent, amit megtudott. Gyöngyösinek volt egy másik jelentős pálos műve is: egy annales. Még Dombroői Márk kezdte el, majd Gyöngyösi folytatta. A pálos szerzetesek mindennapi életéről írt benne *Vitae fratrum* címmel. A munkát később a rend további tagjai folytatták, de már nem megfelelő színvonalon.

A rendnek a XX. században is nagy elemzői vannak, mint például Mályusz Elemér, Kisbán Emil, Tarnai Arnold, Sarbak Gábor. A felsorolásból meg kell említeni Kisbán Emilt, aki barokk kori író volt: anyagait kellő körültekintéssel kell kezelni.

A pálosok szellemisége

A rend három dolognak köszönhette népszerűségét: jeles előjáróik voltak, magyar eredetű, tehát magyar viszonyok alakították, nem volt idegen jellege, mint a karthauziaknak, akik már megtelepedtek Magyarországon, mikor a pálosok megjelentek. Harmadszor pedig: ők voltak azok, akik nagy részben túlélték a történelmi változásokat Magyarországon. Egyes időszakokban szinte az egyetlen katolikus rend volt, amire a nemesek és uralkodók számíthattak. Nagy Lajos lett a rend első jótevője, több monostort is alapított, közülük kiemelkedik a márianosztrai; Remete szent Pál testét is ő hozta Magyarországra. Ő emeltette Czestochowa monostorát. Mátyás szintén nagy támogatója volt a rendnek, gyakran látogatta őket, különösen jó barátságban volt Gyöngyösi Gergellyel.

A rendnek nincs tulajdonképpen alapítója, csak egy évszázaddal később nevezték ki annak tiszteletből Boldog Özsébet. Az alapítást magát sem lehet a szó szoros értelemben alapításnak nevezni, inkább folyamat volt, mint esemény. Már léteztek azt megelőzően remeték, de szervezeten ez volt az első remeterend Magyarországon. Sokáig még rögzült nevük sem volt, az Özséb által alapított keresztúri monostor alapján sokáig szentkereszt-i remetéknek (*fratres sancte crucis de heremo*) emlegették őket. A ma is használt nevüket

az 1367-es végleges kiváltságlevelük megszerzésekor jegyezték le: Ordo sancti Pauli Primi Heremite sub Regula Sancti Augustini. A magyar egyház felkarolta őket, egyrészt, mert nem hagyhatták, hogy olyan emberek magukra maradjanak, akik mindenüket feláldozzák istenükért, másrészt pedig szemmel akarták őket tartani.

A XIII. században még püspöki függőség alá tartoztak, de már volt rendi szervezetük. Egyházmegyénként prior provinciálisai voltak, akik házaikat képviselték, s kifejezésre juttatták összetartozásukat. Az 1308-as engedély után már rendi káptalanokat is tarthattak, ahol intézkedéseket tehettek, de csak olyanokat, amelyek nem ellenkeztek az ágostoni regulával. Arra is engedélyt kaptak, hogy prior generálisokat választhassanak. Más kiváltságokat is kaptak: nem kellett földjeik után adózniuk, nem kellett az egyházmegyei zsinaton részt venniük.

A kolostor élén a perjel állt, akit nem a szerzetestársai választották, hanem az évente, pünkösdkor megtartott káptalanon a generális rendelte ki. Több kolostor felett a vicarius rendelkezett, őket is a káptalani generális választotta. A vicariusok a káptalani tanácskozáson diffinitor néven a generális munkatársaként és ellenőreiként tevékenykedtek. A káptalanon rajtuk kívül részt vettek a direcrusok, akiket a nagyobb rendházak egyenként, a kisebbek pedig többen összefogva választottak, de nem játszottak döntő szerepet. A káptalanon nem szótöbbséggel döntöttek, hanem a válaszokat mérlegelték, csak a kétszeres többség jelentett valamit. Még a XV. sz. végén sem gondoltak városi munkakör ellátására, fölöslegesnek tartották.

Messze elmaradtak az iskolázottságban, a tudományos képzettségben. Még generálisaitól sem vártak sokat. Voltak ugyan művelt tagok, de műveltségüket rendbelépésük előtt szerezték. Oktatás mégis folyt, de csak arra irányult, hogy a novíciusok megismerjék a rend szabályzatát, megtanuljanak olvasni, énekelni, zsolozsmázni, másra nem volt szükségük a mindennapi életben, másra nem is helyeztek hangsúlyt. Az írás már fölöslegesnek látszott. Maguk a könyvek sem illettek bele a pálos rend jellegébe. Voltak ugyan könyveik, de egyáltalán nem volt tudós rend.

Ha könyvet olvastak, abban is Istent keresték. Olyan ismereteket kerestek, amik alkalmasak a jó lelkiismeret és a tiszta szív megtartására, csak azt tanulták, ami lelkiük megújítására szolgált. A XIV. században már voltak felszentelt papjaik, gyóntattak, lelkipásztorkodtak, ami mind feltételez bizonyos tanultságot.

A század közepén egy pálos, Magyarországi Mihály forradalmi változtatásokat akar bevezetni, aki rendjének irányítását tanult rendtársaknak kívánta adni. A rend vezetősége viszont elküldte, még értékes könyveit is odaadta neki, csak hogy megszabaduljanak tőle. Ugyanakkor kimondták, hogy a jövőben a rend senkit sem taníttat. Aki pappá akarja szenteltetni magát, azt még rendbelépése előtt meg kell tennie.

Rendkívül egyszerű az imaéletük is. Fő elfoglaltságuk a zsolozsmázás, csak az együttes imádkozást jelölték ki legfontosabb szerzetesi kötelességüknek. Egyéni imádkozás titkosan történt. Maga az imádkozás is régies szemléletet tükröz, egész nap imádkozniuk kellett, mindenkiért, az egész viláért imádkoztak. A közös ima szertartásos, mindenkinek kötelezően részt kellett vennie benne. Jellege személytelen, nem nyújtott személyes élményt. Csupán két imájuk volt, ezeket kellett egész nap ismételtetni (Miatyánk, Üdvözlégy). A gótika változást hozott az imákban, az apácarendek imádkozásaiba misztikus elemek kerültek be, ferences és domonkos rendeknél a fejlődő intellektust szolgáló elemeket kapott az ima. A pálosokra mindezek nem hatottak.

Céljuk a régi ideálnak megfelelően, az egyéniség aszketikus gyakorlatok során való tökéletesítése. Nem teljesen önsanyargatás, de lemondás, igénytelenné válás. A testnek csak az a dolga, hogy megfelelő kondícióban tartsa a szellemet és a lelket. A mindennapi munka is csak kézimunka volt, ami leköti az elmét, elvonja a figyelmét a mindennapi hívságoktól. Olykor mesteri alkotások születtek, mint például Remete Szent Pál testének készült kőkoporsó faragásai.

A pálos rendet ebből az elmaradottságból Gyöngyösi Gergely próbálta kiemelni. A megújulás lényegét a vallásos személyiség kialakításában látta, ami persze csak a pálos rendnél volt új. Egész életét rendjének szentelte, tanult ember volt, szívesen írt. Eszménye a kegyes, őszintén vallásos élet, amely megoszlik a szemlélődés és a munka között. Nem akarta híveit elvonni a világtól, sőt azt akarta, hogy hassanak a világra, adjanak példát neki. Volt rendfőnöki titkár, több kolostorban dolgozott, mint hitszónok, vezette a római Coeliuson a Santo Stefano Rotundo mellett lévő kolostor perjele, jól megismerte a pálos rendet. Rómában két könyvet adott ki nyomtatásban. Az egyiket a rend szervezetéről egy rendi alkotmányt: *Constitutiones*. A másik könyv a már említett *Vitae Fratrum*, egy rendtörténet, melynek életrajzi formát adott. 1520-ban generálissá nevezték ki.

Gyöngyösi arra törekedett, hogy a *devotio moderna* szellemében alakítsa át rendjét. A *Devotio Moderna* egy XIV. században jelentkező lelkeségi, vallási mozgalom. Németalföldön alakult ki, a Német-Római Birodalomban is elterjedt volt. Kempis Tamáshoz hasonló nagyságok képviselték a mozgalmat. Az „Új kegyesség” elsősorban a laikusok között vált igazán népszerűvé.

Rendje megújulásának lényegét a vallásos személyiség kialakításában látta. Ki akarta emelni társait a gépies imádkozás állapotából, amely Istenhez való viszonyukat gyakran hűvössé tette. Arra törekedett, hogy ránevelje őket a szemlélődő, elmélyülő magánájtatoskodásra: egyéniségekké vállalhassanak. Mindezt leírta a *Directorium* című művében. A *fratres modernae devotionis* csak eszköz volt, a cél pedig Isten (meg)látása, olyan állapotnak az elérése, amelyben az ember megszabadulva minden földi tehertől, mintegy feloldódik az isteni szellemben, benne megtalálja nyugalma. Nem az a fontos, hogy az elragadtatott ember Istent bármelyik percben ténylegesen birtokába vegye, hanem az, hogy aggodalmaskodás nélkül minden gondolatában és tetteiben reá függesse tekintetét. Az legyen szívükben, amit a szájuk mond, csak fordítsák minden igyekezetüket Isten felé, a hiábavaló gondolatokat úzzék el maguktól. Olvasásra buzdította őket, s előírta, hogy milyen könyveket olvassanak. Megengedhetőnek találta a költői munkák szinte mindegyikét, még akkor is, ha esetleg elmarasztalandó részeket is tartalmazott, az irodalom nagy részét is olvasásra érdemesnek tartotta, hogy a szerzetesi műveltséget gazdagítsa. Gyöngyösi az intellektuális változást csak a tanult, művelt rendtagokra korlátozta, a laikus testvéreket a szellemi előnyökben nem akarta részesíteni, sőt határozottan megtiltotta, hogy könyvet vegyenek a kezükbe: ezt csak akkor nézte jó szemmel, ha bejutottak a klerikusok közé. Annak a laikus testvérnek, aki zsolnárokat olvasott az volt büntetése, hogy három napi böjtre fogták, csak vízen és kenyéren élt.

Mivel a *Devotio Moderna* magyarországi jelentkezését nem a társadalmi fejlődés indokolta, hatása nem is lehetett tartós. Szerepe viszont nem is kicsi: Gyöngyösi reformjai meglepően rövid idő alatt átalakították a pálos rend szellemét. A magánima általánossá válik. Pálosokhoz a legrégebb magyar imakönyvek fűződtek: Kinizsiné részére pálosok írják meg a magyar nyelvű imakönyvet. A „legmagyarabb” szerzetesrend azzal, hogy tagjait imaéletük átalakításával egyénien vallásos személyiségekké formálta, arról is tanúságot tett, hogy

a magyarság nemcsak a humanizmust, hanem az utolsó középkori vallásos áramlatot is recipiálta annak értékeivel gazdagítva életét. Még pedig saját elhatározásából, a legjobbnak vélt s a legeredményesebb módon.

A pálosok művészete

Keveset tudunk, de néhány adat bizonyítja, hogy jó zenészek, festők, kőfaragók, építőmesterek kerültek ki közülük. Amíg elvonultan éltek, addig nem volt se lehetőségük, se igényük, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Majd csak a XV. század vége fele kezdenek igazán nyitni a művészetek és a tudomány felé. Belátták, hogy a művészetekkel is lehet Istent szolgálni, hiszen a művészet fennmarad, később is Isten csodálatára ösztönzi az embereket. Már Nagy Lajos idejében vagyonos rendnek számítottak, adományokkal támogatták őket, megvolt a keret a művészet elsajátítására. Nagy hatással volt művészetükre a római rendházuk, ami mégiscsak a művészet középkori központjában volt. Ebből a rendházból alakult ki később a Collegium Germanicum - Hungaricum. Ekkor már virágzott a pálosok művészete, amelynek legrégebb szegmense építészetük, bár ez leginkább csak abban merült ki, hogy saját maguk építették templomaikat, rendházaikat. Nem voltak nagy épületek, nekik elég volt egy kis kápolna is. Nem voltak templomhajóik, ha mégis azok csak későbbi hozzátoldások. De mégis, ezek a kezdeti vállalkozások jó iskolának tűntek a későbbi építkezésekhez. Lehetőleg rejtkehelyeken építették rendházaikat, kerestek egy kiemelkedő helyet, hogy a kripták is száraz helyen lehessenek. Forrás, patak, kisebb vizek nélkül nem is létezhetett volna rendház. Kezdetben nem voltak védettek, de a XIV. század végétől kolostoraikat várak védőbástyái alá, népes helyek környékre építették. Az egész pálos életben változások mentek végbe, a visszavonultság helyét tanítás és lelkipásztorkodás vette át. A kolostorok alakját, díszeit, méretét leginkább befolyásoló tényező az alapító volt. Minden nemes, földbirtokos igyekezett magának nyugvóhelyet szerezni, ezért építtetik a pálos kolostorokat. Királyok is segítik a pálosok építkezéseit, de nem temetkezési célok miatt, hiszen őket a székesfehérvári bazilikába temették. Természetesen a pálos kolostorok mérete, díszje is mutatta a támogató méltóságát. Minél díszesebb, minél nagyobb a kolostor, annál nagyobb rangú az alapító. Sok templomot közadakozásból építették, a földbirtokosok adományokkal, védlevelekkel, búcsúlevelekkel, a szegény lakosok pedig fizikai erejükkel járultak hozzá a munkálatokhoz. További jogokat is kaptak, mint pl. bor-, sörmérés, ingyenes só- és olajellátás. A tények azt mutatják, hogy a vadonba épített kolostorok nem fejlődtek, de a városiak annál inkább, ami segítette a tudomány és a művészetek virágzását. Később azonban, a XVI. században, amikor a közösségek építették a templomokat, szinte teljesen kihalt a művészi hozzáállás, hisz a falvakban inkább a célszerűség, az optimum szabta meg az igényeket, de pénzüik sem volt a művészi kivitelezésekre. Mikor a rend újra saját kezébe vette templomaik építését, kaszárnya jellegűvé váltak az építmények.

A szegényebb szerzetesek legrégebb épületei már mind csúcsíves, gótikus stílusban épültek. Ilyen volt Márianosztra, Csáktornya, Máriavölgy is. Tiszta román jellegűek a badacsonyi és a bakonyi Szent Jakab hegyen épült rendházak. Építészetük sokban hasonlított a koldulórendekre, náluk sem voltak jellemzőek a tornyok. A későbbi építéseknel is inkább csak – úgymond – hozzáragasztották a tornyokat a zárfalhoz. Ritkák voltak a köríves és lapos záródások. A hajókra való tagozódás rendszeresen lemarad a pálos templomoknál. Többhajós templom elvéve, ha volt (inkább oldalkápolnáknak nevezhetőek). Mindentől

egészen elít a budaszentlőrinci rendházuk, hiszen ott érvényesül a háromhajós elrendezés, de sajnos ebből a házból nem maradt fenn emlék, csupán a föld alatti részek. A pálosoknál a templom ritkán képezi szerves részét a kolostornak. Sok szerzetes-építéssel büszkélkedhettek, mint pl. Fráter Jakab, Dénes és Vince fráter. A renoválásokat, újjáépítéseket már ők végezték. Sok festő az építészetben is járatos volt, bár az is jellemző, hogy inkább szobrászkodtak, mint festettek. Egyik legszebb rendházuk a budaszentlőrinci lehetett, de 1526-ban elpusztult. Sok érték tűnt el akkor, amiket máshol nem lehet látni. Már csak pálos évkönyvekben maradtak fenn emlékek. Sajnos a pálos művészet fellendülése a mohácsi vészhez közel esett időben, ezért a művészeti alkotások többsége elveszett. Egyetlen fennmaradt emlékü a budapesti rendház volt, amit 1715-ben építettek a czeshtochowai templomuk mintájára. A város legszebb emlékeinek egyike volt, s mindez (hála Istennek) fenn is maradt.

A pálos tudományos foglalkozások a régi időkben csupán a könyvdíszítésekre és könyvmásolásokra korlátozódtak. De a művészek nevei nem maradtak fenn, mert szerénységük, alázatosságuk miatt nevüket nem szignálhatták, csupán annyit tudunk az évkönyvekből, hogy egyes szerzetesek ügyes kezűek, művészetre hajlamosak voltak.

A zene terén is alkottak, megpróbálták minden lehetséges eszközzel emelni az istentisztelet fényét. Nem vették fel a rendbe azt az újoncot, aki nem tudta megfelelően az egyházi énekeket. Kítűnő zenészek voltak mind hangszeres zenében, mind vokális zenében, sőt saját műveket is szereztek.

A pálosok iskolázottsága

A török világ végén a különböző rendek közül viszont csak a ferencesek és pálosok maradtak fenn. Sok helyen tanintézetek tanítói voltak, hisz nagy szükség volt rájuk, 1628-ban megalakult az első gimnáziumuk Pápán, 1672-ben pedig a szakolcai iskola. Innentől kezdve a pálos rendházak a városok mellé, majd a városokba települtek, ahol a lelkipásztorkodást és a tanítást a pálosoktól várták.

Megalakultak az első rendi iskolák is, melyeket a *Propaganda Fidei* (1634) szellemében hoztak létre. A rendelet kimondta, hogy a magyar és a lengyel provinciákban noviciátust kell felállítani. A Szentszék mindamellettt kérte a filozófiai és teológiai stúdium indítását is. A noviciátust 1636-ban a sopronbánfalvai kolostorukban hozták létre, és egy másodikat is Márianosztrán, 1778-ban. A filozófiai stúdiumot Bécsújhelyen rendezték be a rend híres filozófusa, Ederer Lajos vezetésével. Emellett Máriavölgyben is volt filozófiai stúdium. Egyetemem is állítottak fel, Krakkóban, Czenstochowában, Máriavölgyben és Sátoraljaújhelyen. Ezek voltak a stúdium generálék, ahol teológiai és filozófiai fakultások működtek. Ide nem vehetnek fel idegen növendékeket, viszont Pápán a két éves filozófiai stúdiumokra idegenek is járhattak.

A szerényebb tehetségű növendékeknek két éves képzést indítottak Leploglovában. Nekik csak a szentségeket s a tízparancsolat téziseit tanították meg. Ez volt a Casuistica, másnéven a morális teológia. A tehetségesebb növendékeket a *theologia speculativa* című képzésükbe járaták, ahol már hitvitázásra tanították őket. Ez négy éves volt, Nagyszombaton működött. Hasonló intézményük volt Máriavölgyben, s Pécsen is működött *theologia speculativa*.

A prefektus fennhatósága alá tartoztak a tanárok és a diákok is, de csak tanulmányi szempontból. Az egyetemről kikerült rendtagok közül azok, akik valamelyik tárgyat (teológiát, filozófiát) kiválóan tanították, azokat teológiai doktoroknak nevezték ki. Ezeknek a doktoroknak

a számát limitálták. A diákok tanulmányi eredményeit úgynevezett vitákon és vizsgálatok során mérték le és döntötték el, hogy ki mehet tovább, illetve, hogy kinek kell ismételnie. A pálosok rendtagjaik képzését mindig az arra legalkalmasabb emberre bízta.

A pálosok könyvtárai

A középkori művelődés közvetítői elsősorban az egyház és a kolostorok voltak: a pálosok is kivették ebben a részüket. Több írásos emlék tanúsága szerint a pálosoknak már a középkorban voltak könyvtárai. A könyvek megőrzésére fával bélelt fali fiúlkék, esetleg ládák, nagyobb kolostoraikban külön könyvtárhelyiségek szolgáltak. Volt egy faliszekrény, amelyben a beteg szerzeteseknek szánt könyveket tartották, ugyanis regulájuk szerint elmélkedő könyvek olvasásával kellett szenvedéseiket enyhíteniük. A templom sekrestyéjében viszont külön erre a célra épített fiúlkében vagy könyvszekrényben tartották az egyházi ténykedésekhez nélkülözhetetlen és, az értékesebb könyveket is, s leláncolták őket. Könyvtárai alapját még a keresztény középkor elején vetették meg a buzgó perjelek. Köztük különösen a budaszentlőrinci monostor könyvtára volt az értékes. Minden könyvtárban megvoltak az ún. hivatalos és liturgikus könyvek: rendi konstitúciók, regula és ezeket magyarázó könyvek, jegyzőkönyvek, rendi krónikák, missalék, breviáriumok, különféle szertartási könyvek. A teológiai irodalom minden ága képviselve volt: bibliák, azokat magyarázó könyvek, prédikációs gyűjtemények. A budaszentlőrinci könyvtár azért lehetett olyan gazdag, mert itt volt a generális székhelye, itt tartották a nagykáptalani gyűléseket, külföldről is sok szerzetes érkezett. Ezek a könyvek főleg latinul íródtak, hisz a külföldi szerzetesek nem tudtak magyarul. Budaszentlőrincen studium generale is működött, ahol a már felavatott szerzetesek használatára szánt könyveken kívül a hét szabad mesterség, továbbá a filozófia és a teológia körébe vágó fontosabb tomista munkák is megvoltak. Több ízben érte a könyvtárt károsodás, a mohácsi vész után a kolostort két ízben is feldúlta a török: csak nagyon kevés könyvet sikerült elmenekíteniük. Egy régi XVIII. századi katalógus bejegyzései szerint különösen a lepoglovi kolostor bővelkedett értékes, régi könyvekben. A márianosztrai kolostorokban is működött iskola, aminek következtében sok, iskolai tanításra szánt könyv volt.

A könyvtárak gyarapítása több úton történt. Az egyik módja az volt, hogy a szerzetesek a rendbelépéskor fogadalmat tettek, hogy a könyvtár állományát egy saját kézzel másolt könyvvel gyarapítják. Hivatalos rendi könyveket nagy számban másoltak a rendbelépett fiatalok. Sajnos csak kevés könyv maradt meg ezek közül, s ami meg is maradt, az családi könyvtárakba került. Ajándékozásokkal és adományozásokkal is gyarapodott a könyvtári állomány, valamint vásárlás útján is. Gyakran cserélték a duplumaikat. A könyvtárak anyagát külön katalógusokban írták meg. Különösen arra volt gondjuk, hogy belőlük semmi el ne vesszen. Minden rendtagnak csak egy könyvet adtak ki évente, külsősök nem is kölcsönözhettek.

A XVI. században a pálos kolostorok nagy része elpusztult, velük a könyvtár is. Mindössze tizenkét kolostor maradt fenn, s a szerzetesek létszáma is igencsak megcsappant: kolostorunként alig 3-4 szerzetes volt, akik a mindennapi teendőjük mellett nem tudtak gondot fordítani a könyvtárra is. A nagyobb baj az volt, hogy a kevés szerzetes közül csak néhány volt elég művelt ahhoz, hogy megfelelően bánjon a könyvtárral. Azonban voltak kivételek is, mint például Gyöngyösi Gergely.

A további pusztulást megelőzve az okleveleiket két példányban állították elő, az egyiket helyben tartották, a másikat egy másik kolostor őrizte, majd központi levéltárat hoztak létre.

A pálosok nagy gondot fordítottak könyvtáraikra, minden rendháznak volt saját könyvtára, könyvtárosa. A rendi szabályzatban külön fejezet vonatkozott a könyvtáros teendőire: vigyázni kellett a könyvekre, előírás volt arra, hogy elkészítse a könyvek katalógusait, azokat megőrizze és szakcsoportok szerint rendezze. A könyvtárosnak állandóan kéznél kellett tartani a tiltott könyvek jegyzékét. Az ő feladata volt a könyvek tisztántartása, a könyvállomány gyarapításának szorgalmazása, a könyvek karbantartása, időnként kijavítása. A vizitáció a könyvállományra is kiterjedt. Évente kötelezően 3 leltárt kellett tartani, s arról beszámolni a rendház főnökének. Húsvétkor a perjel és a könyvtáros beszámolót tartott a könyvtár állapotáról, a beszerzett új könyvekről. A könyvlopást a legsúlyosabb kihágások, bűnök egyikének tartották.

A XVIII. század barokk vallásos áhítata és a tudománypártolás következtében a szerzetesi, így a pálos könyvtárak is igen nagy fejlődésen mentek keresztül. Könyvállományaik gazdagsága és az általuk képviselt tudományszakok változatossága igazolja, hogy a pálos rend ebben a században a szellemiek terén vezető szerepet játszott. A két legjelentősebb könyvtár a lepoglovi és a pesti könyvtár volt, nagyok és értékes gyűjteményeik, de méreteikről csupán a vagyonszeírásokból inventáriumokból lehet tudni.

Felhasznált irodalom

- A pálos rend reformálása a XVIII. században. *Regnum*, 1940–1941.
- ACZÉL LÁSZLÓ CSONGOR: *A pálos rend újkori története Magyarországon*. 1995.
- ACZÉL LÁSZLÓ CSONGOR: Élet a pálosoknál. *Új ember*, 1989. május 7.
- ÁDÁM ISTVÁN: Pálosaink építészeti emlékei. *Egyházművészeti lap*, 1883.
- ÁRVA VINCE: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. I. köt. Budapest, 1994.
- GALLA FERENC: *A pálos rend reformálása a XVII. században*. Budapest, 1941.
- GYÖNGYÖSI GERGELY: *Arcok a magyar középkorból*. Budapest, 1983.
- GYÖNGYÖSI GERGELY: *I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete*. Pilisszántó, 1998. /Varia paulina./
- HERVAY FERENC: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In *Mályusz Elemér emlékkönyv*, 159–173.
- IPOLYI ARNOLD: Adalékul a pálosok magyar történetíróihoz. *Magyar Sion*, 1863.
- KÉZI-HORVÁTH JÓZSEF: Pesti pálosok könyvtára. *Katholikus Szemle*, 1929, 600–607.
- KISBÁN EMIL: *A magyar pálos rend története*. I–II. köt. Budapest, 1938–1940.
- KISBÁN EMIL: A pálosok és a tanügy. *Regnum*, 1938–1939.
- KURZ ANTAL: *A magyar pálos rend története*. Budapest, 1889.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A pálos rend a középkor végén. In *Egyháztörténet*, 1945.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- PÁMER LÁSZLÓ: Pálosaink a művészet terén. *Katholikus szemle*, 1917, 493–520.
- PUSKELY MÁRIA: *Keresztény szerzetesség*. Budapest, 1995, 770–772., 776–782.
- SARBAK GÁBOR: *A középkori pálos írásbeliség hazai emlékei*. Budapest, 1994.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ–SZACSVAY PÉTER: *Pálosok*. Budapest, Mikes, 1996.
- TÖRÖK JÓZSEF: *A magyar pálos rend liturgiájának forrásai. Kialakulása és főbb sajátosságai. (1225–1600)*. Budapest, 1977.
- VINCZE GÁBOR: A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században. In *Magyar Könyvszemle*, 1878.